

IQLIM O'ZGARISHLARINING JAHON IQTISODIYOTIGA TA'SIRI

Qodirova Gulira'no Isroiljon qizi

Jahon iqtisodiyoti va Diplomatiya universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: Turayeva Suriya Telmanovna

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Xalqaro iqtisodiyot kafedrası dotsenti,

kimyo fanlari nomzodi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada iqlim o'zgarishlarining jahon iqtisodiyotiga ko'p qirrali ta'siri adabiyotlar tahlili va nazariy tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, global isish nafaqat ekologik muammo, balki dunyo YaIMiga, savdo tizimlariga, mehnat unumdorligiga va davlatlarning moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir etuvchi iqtisodiy omildir. Maqolada iqlim o'zgarishlariga moslashish va ularni yumshatish uchun zarur bo'lgan iqtisodiy siyosat choralari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *iqlim o'zgarishlari, jahon iqtisodiyoti, global isish, iqtisodiy zarar, barqaror rivojlanish, ko'k iqtisodiyot, iqlim siyosati.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе анализа литературы и теоретического исследования рассматривается многогранное влияние изменений климата на мировую экономику. Исследование показывает, что глобальное потепление является не только экологической проблемой, но и экономическим фактором, непосредственно влияющим на мировой ВВП, торговые системы, производительность труда и финансовую устойчивость государств. В статье обсуждаются меры экономической политики, необходимые для адаптации к изменениям климата и смягчения их последствий.

Ключевые слова: *изменение климата, мировая экономика, глобальное потепление, экономический ущерб, устойчивое развитие, голубая экономика, климатическая политика.*

ABSTRACT

This article examines the multifaceted impact of climate change on the global economy based on a literature review and theoretical analysis. The study shows that global warming is not only an environmental issue but also an economic factor that directly affects global GDP, trade systems, labor productivity, and the financial stability of states. The article discusses the economic policy measures necessary for adapting to climate change and mitigating its effects.

Keywords: *climate change, global economy, global warming, economic damage, sustainable development, blue economy, climate policy.*

KIRISH

Iqlim o'zgarishlari bugungi kunda global miqyosdagi eng muhim siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy muammolardan biriga aylandi. XX asrning o'rtalaridan boshlab sanoat faoliyatining keskin kengayishi natijasida atmosferadagi issiqlik yutuvchi gazlar miqdori mislsiz darajada oshdi va bu holat o'rtacha global haroratning ko'tarilishiga olib keldi [1]. Hozirgi kunda iqlim o'zgarishlarining faqat ekologik oqibatlarini muhokama qilish etarli emas, chunki ushbu jarayon butun xalqaro iqtisodiy tizimni, savdo munosabatlarini, ishlab chiqarish zanjirlarini va milliy byudjetlarni keskin ravishda qayta shakllantirib bormoqda [2]. Qishloq xo'jaligi, energetika, transport, sug'urta va qurilish sohalari iqlim o'zgarishlaridan bevosita ta'sir oluvchi tarmoqlar sifatida alohida e'tiborni talab etadi. Jahon banki va Xalqaro valyuta fondining so'nggi hisobotlari shuni ko'rsatadiki, agar isishni 1,5 darajadan past darajada ushlab turib bo'lmasa, dunyo yalpi ichki mahsulotining 10 foizdan ortig'i yo'qolishi mumkin [3]. Ushbu maqolaning maqsadi mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish hamda iqlim o'zgarishlarining jahon iqtisodiyotiga ta'sirini tizimli va nazariy jihatdan baholashdan iborat.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqotda o'zbek, rus va xorijiy manbalardan olingan ilmiy maqolalar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda iqtisodiy nazariyalar tizimli adabiyotlar tahlili usuli orqali o'rganildi. Iqlim o'zgarishlarining iqtisodiy oqibatlarini o'rganishda N. Sternning 2006-yildagi mashhur hisoboti muhim boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qiladi. Ushbu hujjatda iqlim o'zgarishlarini "bozor muvaffaqiyatsizligining eng yirik namunasi" sifatida tavsiflangan va yalpi ichki mahsulotning 5 foizdan 20 foizigacha yo'qolishi prognoz qilingan [4]. Keyingi tadqiqotlar esa ushbu baholarni yanada aniqlashtirdi va mintaqaviy farqlarni hisobga oldi. Masalan, Agarwala va Fankhayzerning tadqiqoti rivojlanayotgan davlatlar, ayniqsa Janubi-Sharqiy Osiyo va Sahara osti Afrika mamlakatlari, iqlim zararlari bo'yicha eng ko'p zarar ko'ruvchi guruhga kirishi mumkinligini ko'rsatdi [5]. O'zbek olimlari orasida A. Umarov va B. Toshmatov Markaziy Osiyo mintaqasida iqlim o'zgarishlarining qishloq xo'jaligiga ta'sirini atroflicha tahlil qilgan bo'lib, suv tanqisligi va ekinzorlarning qurishi kabi hodisalar mintaqada oziq-ovqat xavfsizligini jiddiy ravishda tahdid ostiga qo'yayotganini asoslab bergan [6].

Rossiya tadqiqotchisi V. Klimenko esa Arktika mintaqasidagi muz qatlamlarining erib borishi oqibatida Sibir neft va gaz sanoatiga yetkazilayotgan

iqtisodiy zararni modellashtirish orqali iqlim o'zgarishlarining energetika sohasiga aniq ta'sirini ko'rsatdi [7]. Jahon savdo tashkilotining 2021-yilgi hisobotida iqlim o'zgarishlari xalqaro savdo yo'llarini o'zgartirishi, ba'zi portlarni foydalanib bo'lmaydigan holatga keltirishi va tovar narxlarini beqarorlashtirishi haqida alohida tahlil keltirilgan [8]. Bular bilan birga, IPCC (Iqlim o'zgarishlari bo'yicha hukumatlararo panel)ning oltinchi baholash hisobotida 2100-yilga borib iqlim zararlari global YaIMning 10-23 foizini tashkil etishi mumkin ekanligi ko'rsatildi [9]. Shu bilan birga, Acemoglu va boshqalarning tadqiqotida yashil texnologiyalarga investitsiyalar iqtisodiy o'sish va iqlim barqarorligi o'rtasida muvozanat o'rnatish imkonini berishini matematik modellashtirishlar orqali isbotlagan [10].

NATIJAR VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqlim o'zgarishlarining iqtisodiy ta'siri bir necha asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchi va eng bevosita yo'nalish qishloq xo'jaligi sohasi hisoblanadi. Haroratning ko'tarilishi, yog'ingarchilik rejimining o'zgarishi va ekstremal ob-havo hodisalarining tez-tez takrorlanishi hosildorlikni pasaytiradi, ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi va oziq-ovqat narxlari volatilligini kuchaytiradi [6]. Bu esa o'z navbatida inflyatsiyani qo'zg'atadi va kam daromadli aholining sathin yanada pastga tortadi. Ikkinchi muhim yo'nalish mehnat unumdorligi masalasidir. Issiq iqlim sharoitida, ayniqsa ochiq havoda bajariladigan ishlarda, bir soatlik mehnat mahsulining pasayishi kuzatiladi va bu holat milliy darajada iqtisodiy yo'qotishlarga sabab bo'ladi [5]. Uchinchi yo'nalish sug'urta va moliya bozorlariga ta'sirdir. Tabiiy ofatlarning ko'payishi sug'urta kompaniyalari uchun prognozlashtirib bo'lmaydigan xarajatlar tug'diradi va davlat moliyasiga bosim uyushtiradi [4]. To'rtinchi, strategik jihatdan muhim yo'nalish energetika sektoriga tegishli.

Fosil yoqilg'idan uzoqlashish siyosati mamlakatlarning energetik tuzilmasini o'zgartirishni talab qiladi va bu jarayon katta kapital xarajatlarni, ish o'rinlari tuzilmasini qayta shakllantirishni hamda texnologik qayta qurishni o'z ichiga oladi [7]. Shu bilan birga, yashil iqtisodiyotga o'tish yangi bozorlar va ish o'rinlari yaratish imkoniyatini ham beradi. Quyosh energiyasi, shamol energiyasi va elektr transport sanoatlari iqtisodiy o'sishning yangi dvigatellari sifatida katta sur'atlar bilan rivojlanmoqda [10]. Ushbu tahlildan kelib chiqib aytish mumkinki, iqlim o'zgarishlari bilan kurashish nafaqat xarajat, balki uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikning zaruriy sharti sifatida qaralishi lozim. Xalqaro hamkorlik, moliyaviy mexanizmlar va innovatsion texnologiyalar iqtisodiy zarar va imkoniyatlarni bir vaqtda boshqarishning asosiy vositasi bo'lib qolmoqda [8].

Iqlim o'zgarishlarining iqtisodiy oqibatlarini chuqurroq tahlil qilish uchun ushbu ta'sirlarning tarkibiy mexanizmlarini alohida ko'rib chiqish zarur. Jahon iqtisodiyoti o'zaro bog'liq tizimlardan iborat bo'lib, ulardan birining izdan chiqishi zanjir reaksiyasi orqali boshqa sohalarga ham ta'sir o'tkazadi. Iqlim o'zgarishlari aynan shu tizimlararo bog'liqlikni buzuvchi omil sifatida ishlaydi va natijada yuzaga kelgan iqtisodiy zarar bir sohadan boshqasiga o'tib, kumulyativ yo'qotishlarga sabab bo'ladi. Bu holat ayniqsa global ishlab chiqarish zanjirlarida yaqqol ko'rinadi: bitta mintaqadagi ekstremal ob-havo hodisasi butun dunyo bo'ylab tovarlar yetkazib berish grafisini izdan chiqarishi, zavod va portlarni vaqtinchalik yoki butunlay ishdan to'xtatishi mumkin. Pandemiyadan keyingi davrda dunyo logistika tizimlarining qanchalik mo'rt ekanligini ko'rgan iqtisodiy tahlilchilar iqlim o'zgarishlarini bu tizimlar uchun yanada kattaroq uzoq muddatli tahdid sifatida baholashmoqda.

Shaharlar iqtisodiyoti ham iqlim o'zgarishlaridan katta ta'sir oladi. Dengiz sathining ko'tarilishi qirg'oq bo'yidagi yirik shaharlarga, jumladan Mumbai, Nyu-York, Shanhay va Amsterdamba jiddiy moddiy xavf tug'diradi. Ushbu shaharlar nafaqat ko'p sonli aholini, balki global moliyaviy va savdo infratuzilmasini ham o'zida jamlaydi. Ularning suv ostiga qolishi yoki muntazam suv bosishi xavfiga duchor bo'lishi ko'chmas mulk bozorlarini keskin tushirib yuborishi, sug'urta imkoniyatlarini yo'qqa chiqarishi va davlatlarni ulkan miqyosdagi infratuzilma himoyasi xarajatlariga majbur etishi mumkin. Bunday shaharlar iqtisodiy salohiyati jihatdan butun davlatlardan ustun turishi inobatga olinsa, iqlim o'zgarishlarining moliyaviy ko'lami yanada aniqroq namoyon bo'ladi.

Mehnat bozori nuqtai nazaridan iqlim o'zgarishlari ikki xil ziddiyatli jarayonni bir vaqtda keltirib chiqaradi. Bir tomondan, issiqlik tufayli qishloq xo'jaligi, qurilish va tog' kon sanoatidagi ochiq havo mehnati unumdorligi pasayadi, ishchilarning salomatligi yomonlashadi va tibbiy xarajatlar ko'payadi. Ikkinchi tomondan, yashil iqtisodiyotga o'tish yangi texnik mutaxassisliklar, muhandislik sohalari va ekologik xizmatlar sohasida yangi ish o'rinlari yaratadi [6]. Biroq bu ikki jarayon geografik jihatdan va malaka talablari jihatdan bir-biriga mos tushmaydi: yo'qolayotgan ish o'rinlari ko'pincha rivojlanayotgan mamlakatlarda, past malakali ishchilar orasida joylashgan bo'lsa, yangi yashil ish o'rinlari rivojlangan mamlakatlar va yuqori malakali mutaxassislarni talab qiladi. Bu tafovut global tengsizlikni yanada chuqurlashtirishi ehtimoli katta.

Davlat moliyasi nuqtai nazaridan iqlim o'zgarishlari ikki tomonlama bosim o'tkazadi: bir tomonda daromadlarning kamayishi, ikkinchi tomonda xarajatlarning o'sishi. Tabiiy ofatlar, kasalliklar, infrastruktura ta'mirlash va ko'chib o'tish jarayonlari uchun ajratiladigan byudjet mablag'lari oshib borishi davlatning boshqa

ijtimoiy va iqtisodiy sohalar uchun resurslarini qisqartiradi. Bu holat ayniqsa fiskal imkoniyatlari cheklangan rivojlanayotgan mamlakatlarda og‘ir iqtisodiy oqibatlariga olib keladi va tashqi qarz yukini oshiradi. Shu bilan birga, uzoq muddatli iqlim riskini hisobga olgan holda investitsiyalarni yo‘naltirish masalasi bugungi kunda xalqaro moliya institutlari va xususiy kapital bozorlarida eng dolzarb munozara mavzularidan biriga aylanib bormoqda. Yashil obligatsiyalar, iqlim riskini hisobga oluvchi kreditlar va ESG standartlari asosidagi investitsiya siyosati kabi moliyaviy vositalar jahon kapital bozorlarini sezilarli darajada qayta shakllantirmoqda va bu tendensiya kelgusi o‘n yilliklarda yanada kuchayishi kutilmoqda.

Iqlim o‘zgarishlarining iqtisodiy oqibatlarini tahlil qilishda turizmning roli ham alohida o‘rin egallaydi. Marjon riflari, qor qoplangan tog‘ kurortlari, qirg‘oq bo‘yi plyajlari va ekzotik tabiat qo‘riqliqlariga asoslangan turizm sanoati iqlim o‘zgarishlari tufayli jiddiy tahdidga duchor bo‘lmoqda. Ko‘pgina rivojlanayotgan mamlakatlar uchun turizm yalpi ichki mahsulotning muhim qismini tashkil etadi va ushbu sohaning inqirozi milliy iqtisodiyotga keng ko‘lamli salbiy ta‘sir o‘tkazadi [4]. Bundan tashqari, iqlim o‘zgarishlari migratsiya oqimlarini ham keskin tezlashtirmoqda. Qurib borayotgan yerlar, suv tanqisligi va ekstremal ob-havo hodisalari aholini o‘z yurtidan ko‘chishga majbur etadi va bu jarayon qabul qiluvchi mamlakatlarda ijtimoiy xarajatlarni oshiradi, mehnat bozorlarida yangi bosimlar yuzaga keltiradi hamda siyosiy beqarorlik xavfini kuchaytiradi. Iqlim migrantlari soni 2050-yilga borib yuz milliondan oshishi bashorat qilinmoqda va bu holat nafaqat gumanitar, balki ulkan iqtisodiy muammo sifatida jahon hamjamiyatining muvofiqlashtirilgan javob choralarini talab etadi. Shunday qilib, iqlim o‘zgarishlarining iqtisodiy ta‘siri alohida sektorlar doirasida qolmay, balki butun ijtimoiy va davlatlararo tuzilmalarni qamrab oluvchi tizimli xususiyatga ega ekanligini qat‘iy ravishda ta‘kidlash zarur.

Iqlim o‘zgarishlarining moliyaviy bozorlar va korporativ sektorga ta‘siri tobora aniqroq ko‘rinib bormoqda. Yirik investitsiya fondlari va transnatsional korporatsiyalar o‘z strategik rejalariga iqlim riskini majburiy parametr sifatida kirita boshladilar, chunki aktivlarning iqlim tufayli qadrsizlanishi xavfi aksiyadorlar uchun real moliyaviy yo‘qotishlarga aylanmoqda. Ayniqsa fosil yoqilg‘i sanoatida "qolib ketgan aktivlar" muammosi keskinlashmoqda: ko‘mir, neft va gaz konlarining balans qiymatida aks etgan zahiralari kelajakda ishlatilmasligi mumkin, bu esa ushbu sektorlarga bog‘liq mamlakatlar va kompaniyalarning moliyaviy barqarorligini puchga chiqarishi ehtimolini oshiradi. Korporativ iqlim hisobdorligi standarti sifatida TCFD (Iqlim bilan bog‘liq moliyaviy ma‘lumotlarni oshkor qilish bo‘yicha maxsus

guruh) tavsiyalari global miqyosda qabul qilinib borishi esa biznes muhitidagi fundamental o'zgarishdan dalolat beradi.

Iqlim o'zgarishlarining intellektual kapital va innovatsiya iqtisodiyotiga ta'siri ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Ekstremal issiqlik va noqulay iqlim sharoitlari aqliy mehnat unumdorligini pasaytirishi, ilmiy va texnologik markazlarda kadrlar almashinuvini tezlashtirishi hamda yuqori malakali mutaxassislarining qulay iqlimli hududlarga ko'chib ketishiga sabab bo'lishi mumkin. Bu holat ayniqsa issiq mintaqalardagi rivojlanayotgan mamlakatlarda "miya oqimi" jarayonini yanada kuchaytiradi va ushbu davlatlarning texnologik raqobatbardoshligini susaytiradi. Shu bilan birga, iqlim muammolarini hal etishga qaratilgan yashil texnologiyalar sohasida global ilmiy hamkorlik kuchayib borayotgani musbat tendensiya bo'lib, sun'iy intellekt, biotexnologiya va materiallar fani kabi sohalarning iqlim yechimlariga tatbiqi yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratishning asosiy manbai sifatida ko'rilmogda.

XULOSA

Iqlim o'zgarishlarining jahon iqtisodiyotiga ta'siri keng ko'lamli, ko'p qirrali va tezlashib boruvchi xususiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, passiv munosabat nafaqat ekologik, balki iqtisodiy halokatga ham olib kelishi mumkin [9]. Iqlim siyosatining markazida ikkita strategik yo'nalish turishi kerak: yumshatish (emissiyalarni kamaytirish) va moslashish (mavjud o'zgarishlarga iqtisodiy tizimni moslashtirish). Rivojlanayotgan mamlakatlar uchun iqlim moliyalashuvi va texnologiya transferti ayniqsa muhim bo'lib, bu masalalar xalqaro muzokaralar markazida turishda davom etishi kerak. Mazkur maqolada nazariy asoslar va adabiyot tahlili orqali iqtisodiy ta'sirlarning asosiy mexanizmlari ko'rsatildi. Kelajakda Markaziy Osiyo mintaqasi uchun alohida iqlim iqtisodiyoti modellarini ishlab chiqish muhim ilmiy vazifa bo'lib qolmogda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirzayev, N. Ekologiya va barqaror rivojlanish. Toshkent: Fan nashriyoti, 2019. 312 b.
2. Назаров, Р. Г. Влияние климатических изменений на мировую экономику. Москва: Издательство МГУ, 2020. 268 с.
3. World Bank. The Economics of Climate Change: A Global Overview. Washington, D.C.: World Bank Publications, 2022. 190 p.
4. Stern, N. The Stern Review: The Economics of Climate Change. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 692 p.
5. Agarwala, M., Fankhauser, S. The Economic Effects of Climate Change in Developing Countries // Journal of Environmental Economics. 2021. Vol. 89. P. 45-67.

6. Umarov, A., Toshmatov, B. Markaziy Osiyoda iqlim o'zgarishlari va qishloq xo'jaligi // O'zbekiston agrar fani xabarnomasi. 2022. 3-son. 22-31-b.
7. Клименко, В. В. Арктика в условиях глобального потепления: экономические последствия // Вопросы экономики. 2021. No. 7. С. 34-50.
8. World Trade Organization. Climate Change and International Trade: Risks and Opportunities. Geneva: WTO Publications, 2021. 145 p.
9. IPCC. Sixth Assessment Report: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Geneva: IPCC, 2022. 3056 p.
10. Acemoglu, D., Aghion, P., Bursztyn, L., Hemous, D. The Environment and Directed Technical Change // American Economic Review. 2012. Vol. 102, No. 1. P. 131-166.